

Isaac Claesz. van Swanenburg, *Het ploten en kammen*. Schilderij uit 1594-1596. De twee mannen rechts maken de wol los van de huid ('ploten'). Een doet dit met de hand, de ander met een schaar. Een aantal mannen en vrouwen is bezig het vuil uit de wol te slaan. Linksonder wordt de wol gekamd, midden boven wordt hij ingevet (gesmout). Leiden, Museum De Lakenhal.

Wol en wede in middeleeuws Roermond

door Chris Roemen

Roermond was één van de vele steden in Noordwest-Europa waar de wolnijverheid vanaf de dertiende eeuw een zekere omvang bereikte, en die erin slaagden hun producten tot ver buiten de eigen streek te exporteren. Het belang dat de zich snel ontwikkelende wolnijverheid had voor de laatmiddeleeuwse economie, kan nauwelijks worden overschat. 'De lakenindustrie was de belangrijkste impuls voor de wederopleving van de handel in Noord-Europa', wordt daarover gesteld in een klassiek handboek van de middeleeuwse geschiedenis.¹ Op lokaal niveau was er een relatie tussen de wolnijverheid en de opkomst van Roermond. 'Mede door de vervaardiging van het laken en de afzet van het gereed product is de stad Roermond tot volwassenheid gekomen', schreef oud-stadsarchivaris Gijs van Bree daarover.² Toch is er nog maar weinig overgebleven van deze voor Roermond ooit zo belangrijke nijverheid en veel is onbekend. Materiële overblijfselen die in verband kunnen worden gebracht met de Roermondse lakennijverheid, zijn er nauwelijks. We hebben geen doek waarvan vastgesteld kan worden dat het in Roermond is gemaakt, en evenmin weten we aan welke eisen het doek dat onder de stadsnaam op de markt werd gebracht, moest voldoen. Schriftelijke gegevens zijn zeldzaam, mogelijk omdat ze de stadsbrand die in 1554 het stadhuis verwoestte, niet overleefden, maar ook andere verwijzingen zoals toponiemen zijn schaars. In de geschiedschrijving heeft dit ertoe geleid dat deze ooit zo belangrijke economische sector betrekkelijk onbekend is gebleven. In zijn speurtocht naar de vroege stadsgeschiedenis verzamelde de Roermondse historicus J. Linssen een grote hoeveelheid belangrijke gegevens, maar daarbij stond de wolnijverheid nooit centraal zodat het nooit kwam tot een afgerond overzicht van die economische sector. In de proefschriften van Meerdink en Thur-

lings werd de wolnijverheid eveneens besproken maar globaler dan bij Linssen het geval was.³ Wel was er aandacht voor de gebouwen die verbonden waren aan de lakennijverheid, zoals de volmolens en de lakenhal, en dan met name de kwestie waar deze gebouwen zich ooit bevonden. Van Bree ging in een artikel over de Roermondse ambachten (1993) dieper in op de gebruikte technieken bij de lakennijverheid dan de meeste andere auteurs.

In dit artikel wordt geprobeerd een aantal zaken over dit onderwerp op een rijtje te zetten en wordt waar dat aan de orde is een vergelijking gemaakt met andere lakensteden. Daarnaast wordt gekeken naar enkele processen die nodig waren om doek te produceren. Tot slot wordt een belangrijk aspect van de doekproductie besproken, namelijk het verven en in samenhang daarmee de handel in wede, een vooral in het hertogdom Gulik (Jülich) geteelde verplant waaruit de blauw kleurende stof indigo werd gewonnen.

DE LAKENHAL

Algemeen wordt aangenomen dat er aan het begin van de dertiende eeuw in Roermond al handelaren actief waren. In 1224 bestond er in ieder geval reeds een kapel die was gewijd aan

Muur van één van de kelders onder het stadhuis. Mogelijk stond het in de dertiende en veertiende eeuw genoemde gewandhuis op de plaats van het huidige stadhuis en is deze kelder daar het fysieke overblijfsel van.

Foto: Harry Segers.

St.-Nicolaas, in 't algemeen de patroonheilige van (onder andere) schippers en kooplieden, wat erop kan wijzen dat er toen al een zekere organisatie van deze beroepsgroepen was.⁴ Of er toen in Roermond ook al laken werd geproduceerd en verhandeld is niet zeker; de eerste concrete aanwijzing daarvoor wordt pas gegeven in de rekening van het graafschap Gelre over 1294/1295, waarin een wolwaag ('libratura lane') wordt genoemd.⁵ Verondersteld mag worden dat er toen ook al sprake is geweest van een lakenhal of gewandhuis waar de stoffenhandel plaatsvond; mogelijk was het gewandhuis identiek aan (het gebouw van) de wolwaag.⁶ Een gewandhuis ('domus pannorum') wordt echter pas voor het eerst expliciet en afzonderlijk van de wolwaag vermeld in de rekening van 1343/44, die werd opgesteld door de Gelderse rentmeester Theodoricus van Lent. Door die rekening is toch al iets meer bekend van dit gewandhuis. Er is namelijk sprake van een benedenhuis ('domus inferior') waarover geen pacht werd berekend en dat dus waarschijnlijk niet voor handelsdoeleinden werd gebruikt. Daarnaast is er ook sprake van een bovenhuis ('domus superior') met 54 plaatsen ('loci'). Deze 'loci' moeten, om een modern woord te gebruiken, de stands zijn geweest waar de handelswaar werd uitgesteld en waar werd gekocht en verkocht.⁷ De lakenhal wordt ook genoemd in de door rentmeester Mathias van Kessel opgestelde rekening over 1346/1347.⁸

Dat het gewandhuis aan de Markt lag, staat vast. Niet alleen is dat de plaats waar de belangrijkste gebouwen met een publieke functie verwacht mogen worden, maar het wordt ook expliciet zo vermeld in een verklaring van hertog Reinald II uit 1347 die luidde dat hij 'onse gewantheys bennen der stat van Ruremunde (...) so wye dat gelegen is aen den merck tot Ruremonde dat wilnen was Everarts van Amer', verpachtte aan de stad.⁹ Het gewandhuis was dus gevestigd in een huis dat eerder van wij-

Middeleeuwse markt, vijftiende-eeuwse kopie van Nicole Oresmes vertaling van de *Ethica en Politica* van Aristoteles en van de *Oeconomica* van een pseudo-Aristoteles.

Rouen, Bibliothèque Municipale.

len Everart van Amer was geweest. Dat wijst op een particulier woonhuis. Hiermee strookt de vermelding waarin het 'Wolle huys' in een register uit 1396 wordt gelokaliseerd tussen de huizen aan de oostkant van de Markt.¹⁰ In 2004 werd bij archeologische opgravingen midden op de Markt een forse kelder aangevonden, waarvan de centrale ligging en de afmetingen (minstens 10 bij 3,50 meter) wezen op een gebouw met een openbare functie. Ook bij dit raadselachtige gebouw is wel gedacht aan het gewandhuis, maar het was onmogelijk om daar met enige zekerheid iets van te zeg-

gen.¹¹ Bouwhistoricus Birgit Dukers, die het meest recente onderzoek verrichte naar de kelders aan de oostzijde van de Markt, gaat ervan uit dat het gewandhuis stond op de plaats van het huidige stadhuis. De uit kolenzandsteen en maaskeien opgetrokken kelder onder de burgemeesterskamer is er volgens haar het fysieke overblijfsel van.¹²

Behalve de aanduiding van een wolvaag in de rekening over 1294/1295 is ook de vermelding van een volmolen aan de Roer een vroege aanwijzing voor de productie van lakens in Roermond. Deze wordt genoemd in een verklaring

uit 1295 van Diederik, voogd van Roermond, die daarin vermeldt dat hij de molen aan de Roer heeft gebouwd op grond van graaf Reinald van Gelre en dat hij deze molen van de graaf in leen heeft gekregen.¹³ Deze vermelding is een van de eerste van een volmolen in het huidige Nederland. Alleen de volmolen van Maastricht, die al in 1264 werd genoemd, lijkt ouder te zijn. Omdat in Maastricht bovendien al in 1276 statuten werden opgesteld voor de lakenwevers lijkt de ontwikkeling daar iets voor te liggen op die van Roermond.¹⁴ Groot is die voorsprong niet geweest. In een veel aangehaald artikel deelde de historicus Hektor Ammann zowel Maastricht als Roermond in bij de steden die chronologisch gezien na die in de graafschappen Vlaanderen en Henegouwen een derde groep van lakensteden vormden.¹⁵

ROERMONDSE LAKENHANDELAREN

Van iets latere datum dan de vermelding van de gebouwen waarin het laken werd gevold of verhandeld, zijn de vermeldingen van Roermondse lakenhandelaren. In de veertiende eeuw bleken ze actief te zijn op de jaarmarkten in Deventer¹⁶ en Kampen.¹⁷ Het Roermondse laken werd ook verhandeld in Lüneburg waar het in 1494 wordt genoemd in een tolregister.¹⁸ Ook in Osnabrück¹⁹ en Dortmund kwam het op de markt. In die laatste plaats waren Roermondse handelaren misschien zelf actief, maar was er ook sprake van commissiehandel. De Roermondse wolhandelaar Johan van Brakel werkte hier samen met een zekere Johannes Ederlo aan wie hij voor een bedrag van 'oppe 270 gulden' aan laken had gestuurd 'om syn best daarmee te doen'. De samenwerking liep niet geheel naar tevredenheid want Van Brakel beschuldigde zijn agent in Dortmund er in 1392 van dat deze doek achterhield, waarna hertog Willem van Gelre persoonlijk om opheldering vroeg aan het Dortmundse stadsbestuur.²⁰ Mogelijk werd het Roermondse doek ook aangeboden op de Frankfurter Messen.²¹

Afbeelding uit het Utrechts psalter, dat werd gemaakt omstreeks 830. De tekening toont onder andere een herder met schapen (rechts). Links daarvan wordt geweven aan een verticaal getouw.

Utrecht, Universiteitsbibliotheek.

Er zijn aanwijzingen dat Roermondse handelaars nog verder van huis opereerden. Zo bevond de Roermondenaar Johan van Dulken zich in Reval (Tallinn) toen hij in 1398 overleed. Van Dulken had nog een schuld van vijftig gulden openstaan bij zijn neef Hendrik van den Fellenorde en in een brief aan Tallinn vorderde het Roermondse stadsbestuur dat bedrag alsmede een schijnbaar beloofde bontjas nu terug uit de erfenis van Van Dulken. Niet duidelijk is echter of Van Dulken betrokken was bij de wolhandel.²²

Mogelijk waren Roermondse handelaars ook actief in de Noord-Duitse Hanzestad Greifswald aan de Oostzee. Die stad zou in de dertiende eeuw zijn opgebouwd door migranten uit het Rijnland, onder wie ook Roermondse handelaars. Dat een belangrijke straat die de oudste stadspoort verbond met de markt, in de oudste stadsrekening (1293/1294) van Greifswald 'Roremundsha-

gen' en later ook 'Reremundeshachen' werd genoemd, kan duiden op een relatie met Roermond. Het kan er tevens op wijzen dat Roermond, dat zelf pas in 1441 voor het eerst wordt vermeld als Hanzestad, al ruim daarvoor nauwe relaties onderhield met leden van de Hanze.²³

GROEI VAN DE WOLNIJVERHEID

Aangenomen wordt dat de wolnijverheid in Noordwest-Europa een enorme impuls kreeg door de invoering van het horizontale weefgetouw. In de periode daarvoor werd er geweven op verticale getouwen. De introductie van het nieuwe getouw lijkt aan het eind van de elfde of begin van de twaalfde eeuw te hebben plaatsgevonden. Toen immers signaleerde de joodse geleerde Rasji (1040-1105), de rabbijn van Troyes in Noord-Frankrijk, het bestaan van een weefstoel met pedalen. Dat moeten weef-

getouwen zijn geweest waarvan de kettinggarens (de lengtedraden) horizontaal waren opgespannen. Door een pedaal in te trappen werd een aantal daaraan verbonden kettingdraden omhooggetrokken zodat een opening (de zogenoemde 'sprong') ontstond, waar dan een inslaggaren doorheen kon worden gehaald. Rasji vermeldde tevens dat het nieuwe, van pedalen voorziene getouw werd bediend door mannen. 'Mannen weven met de voeten, vrouwen met de handen'. Pas later in de twaalfde eeuw zou de Engelse abt Alexander Neckam (1157-1217) een echte beschrijving van het horizontale getouw geven.²⁴

Het horizontale getouw was geen West-Europese uitvinding, in China werd een soortgelijk getouw toen al eeuwenlang gebruikt in de zijde-industrie. Langs welke weg (misschien de zijderoute?) die techniek zijn weg naar Europa vond, is niet precies bekend. Vast staat wel dat

Wever achter het horizontale getouw, zestiende-eeuws. Met de voeten worden pedalen ingetrapt, waardoor een deel van de kettinggarens omhoog wordt getrokken. Vervolgens wordt het inslaggaren handmatig door de zo ontstane opening gehaald. Om dit te vergemakkelijken werkt de wever met een 'schuittje' dat hij in de rechterhand houdt.

Stadtbibliothek Nürnberg, Hausbücher der Nürnberger Zwölfbrüderstiftungen.

de invoering ervan in West-Europa verstrekkende sociale en economische gevolgen had. Het horizontale getouw vereiste weliswaar een grotere investering dan het verticale, maar was ook een stuk efficiënter. Niet alleen werd het mogelijk om doek met een grotere lengte te weven, maar ook kwam de productiesnelheid vijf tot tien keer hoger te liggen. Het verticale getouw bleef nog lange tijd in gebruik, maar de toepassing ervan lijkt beperkt te zijn geweest tot de huisnijverheid. Het professioneel weven

voor de markt werd steeds meer een fulltime job die steeds minder door vrouwen en steeds meer door mannen werd verricht.

Vanuit welk punt en hoe snel de nieuwe techniek zich precies over Noordwest-Europa verbreidde is niet bekend, maar ze lijkt een vroege toepassing te hebben gekregen in de oude graafschappen Vlaanderen (grotendeels de huidige Belgische provincies West- en Oost-Vlaanderen en Frans Vlaanderen), Artesië en Ponthieu (in het Noord-Westen van Frankrijk).²⁵ Andere streken lijken die ontwikkelingen snel te hebben omarmd, waaronder het Maasdal. Al vóór 1100 verkochten handelaren uit Luik en Hoei tenminste al doek op de markten van Keulen. Omdat daar in dezelfde tijd ook Vlaamse kooplieden actief waren, is verondersteld dat die uit Luik en Hoei er niet handelden in doek dat in Vlaanderen was gemaakt, maar dat ze koopwaar uit hun eigen stad aanboden. Dat zou in elk geval betekenen dat er in die tijd in het Maasland dus al sprake was van een op verdere markten gerichte nijverheid.²⁶

De nieuwe ontwikkelingen gaven een ongeken- de impuls aan de stoffenhandel die zich enorm uitbreidde, niet alleen in omvang maar ook in reikwijdte. Kleine en onbeduidende plaatsjes ontwikkelden zich dankzij hun doekproductie tot belangrijke centra, waarvan de producten uitgroeiden tot een begeerde handelswaar, die doordrong tot verre markten als Sicilië en zelfs Syrië. Andere graafschappen en steden volgden.

De introductie van het horizontale getouw was maar één van de vernieuwingen die in de wolnijverheid na 1100 werden toegepast. Tot een eerste golf van noviteiten worden de invoering van het horizontale weefgetouw en de brede toepassing van de volmolens gerekend. Tot een tweede golf behoorden nieuwe verftechnieken, de introductie van het spinnewiel, andere methodes om de wol te kammen en te kaarden (niet langer met een kaardebol – een plant – maar met mechanisch gereedschap), alsmede

een groeiende aandacht voor de kwaliteit van de schapenwol.²⁷

Vanaf het einde van de dertiende eeuw drongen die nieuwe technieken en methoden door tot de jonge stad Roermond. Al deze vernieuwingen in meerdere fasen van de doekvervaardiging wijzen niet alleen op innovatievermogen maar ook op de lange productieketen die kenmerkend is voor de wolindustrie. Er waren veel mensen bij betrokken die allemaal verantwoordelijk waren voor een apart schakeltje in het lange productieproces. Mogelijk was ongeveer een vierde van alle ambachtslieden die in Roermond werkzaam waren, betrokken bij de wolnijverheid.²⁸

Vernieuwingen, experimenten, relatief veel mensen die werden ingezet bij de productie van stoffen ... De stad, in die tijd hoe dan ook nog een kleine gemeenschap, moet hebben gezinderd van de energie en de activiteit. Laten we de vakkennis en de ondernemingsgeest van die tijd niet onderschatten. Individuele ambachtslieden zullen hebben geëxperimenteerd met verscheidene materialen van verschillende herkomst. Er zal zijn gekeken of het zin had om de garens in te vetten ('smouten') alvorens ze te weven, er zal zijn overwogen om voor bepaalde producten een linnen ketting en een wollen inslag te gebruiken, er zal van alles zijn geprobeerd met verschillende bindingen op het weefgetouw. Het is allemaal wat lastig voor te stellen omdat we niet meer beschikken over het eindproduct, maar het raffinement en de verfijning waarvan bijvoorbeeld wandtapijten en zijden weefsels uit deze periode getuigen, wijzen op een enorme inventiviteit en groot vakmanschap in de textielbranche. Ook in de Roermondse wolnijverheid zullen dat belangrijke factoren zijn geweest.

HERKOMST VAN DE WOL: DE SCHAPEN

Dat er van wol doek en kleding werd gemaakt, was natuurlijk niets nieuws. Schapen werden al in het negende millennium vóór onze tijd-

WOL EN WEDE IN MIDDELEEUWS ROERMOND

Links: miniatuur met een voorstelling van schaapscheerders, waarschijnlijk gemaakt in Brugge omstreeks 1550.

Rechts: miniatuur uit een gebedenboek van ca. 1500, voorstellend een vrouw die een schaap scheert, van de hand van de Meester van de Donkere ogen. Londen, British Library.

rekening gedomesticeerd. De dieren werden oorspronkelijk vooral gehouden voor het vlees maar gaandeweg werden ze ook belangrijk als leverancier van wol, melk en niet in de laatste plaats ook van mest, waarmee de akkers konden worden verrijkt.

Dat in het domesticatieproces veel waarde werd toegekend aan wol blijkt uit het feit dat oerschape niet ‘wollig’ maar ‘harig’ waren. De dieren hadden een ondervacht van fijnere wol die in de koudere wintermaanden in volume toenam, met daarover een bovenvacht van langere en grovere dekharen. Door een uitgekiend selectie- en fokbeleid werd bereikt dat de hoeveelheid wollige ondervacht steeds verder toenam met nagenoeg geheel wollige schapen als eindresultaat.²⁹

Het uiterlijk van schapen is dus door de eeuwen heen veranderd. Weten we hoe de schapen die in de middeleeuwen in de streek rond Roermond werden gehouden, er ongeveer uitzagen? Sommige wolexperts durven het aan om op grond van nogal schematische afbeeldingen van schapen, in bijvoorbeeld gebedenboeken of op koperen grafplaten, conclusies te trekken over de vacht van middeleeuwse schapen, maar dat soort afbeeldingen zijn er niet voor onze streek en beschrijvingen zijn er evenmin. Het belangrijkste dat ervan gezegd kan worden, is dat er in de middeleeuwen nog geen onderscheid bestond tussen de zwaardere rassen die vooral voor hun vlees worden gehouden, en de schapen die vooral voor de wol worden gehouden. Er waren dus nog geen typische wolschapen noch dito vleeschapen. Het middeleeuwse schaap zullen we ons daarom waarschijnlijk moeten voorstellen als een soort allrounder, ongeveer zoals het huidige heideschaap. Uiteraard worden die dieren ook gehouden om hun vlees, maar ze staan tamelijk hoog op de poten en hebben niet het gedrongen uiterlijk en de dikke billen die kenmerkend zijn voor vleeschapen. Vanzelfsprekend leveren ze wol, jaarlijks ongeveer drie kilo. Dat is

niet gering, hoewel een typisch wolschaap bijna het dubbele produceert.

STEEDS FIJNERE WOL

Kan er iets worden gezegd over de kwaliteit van de middeleeuwse wol?

Wol is een proteïnevezel die verwant is aan het menselijk haar. Hoewel het materiaal doorgaans zacht aanvoelt, kan het toch prikken op de huid. Daarbij geldt dat hoe fijner de vezel is, hoe minder deze prikt. Met andere woorden: hoe fijner de wol, hoe zachter, hoe hoger de kwaliteit en de waardering ervoor.

In de doekproductie en in de schapenhouderij heeft dit geleid tot een groeiende aandacht voor de fijnheid van de vezel. In de twaalfde en dertiende eeuw lijkt die aandacht er slechts in geringe mate te zijn geweest, maar in de veertiende eeuw kreeg men steeds meer oog voor zowel de wolkwaliteit als het streven naar een hogere wolopbrengst per schaap. Uit Engels onderzoek blijkt tevens dat er vanaf die tijd ook een verband werd gelegd tussen de wolopbrengst en dierenwelzijn. Op de domeinen leidde het doel van meer en betere wol ook tot een betere verzorging van de dieren, bijvoorbeeld door het bouwen van meer of betere stallen, het aanstellen van meer herders, meer hulp tijdens de lammertijd en het nemen van maatregelen tegen ziektes als schurft.³⁰

De fijnheid en kwaliteit van de wol werd in de middeleeuwen visueel en op het gevoel beoordeeld; tegenwoordig wordt daartoe de diameter van de wolvezel gemeten. De dikte wordt uitgedrukt in micrometer of micron (een duizendste millimeter), waarbij de fijnste kwaliteiten schapenwol een doorsnee van minder dan twintig micron hebben. Ter vergelijking: een menselijke haar heeft een gemiddelde dikte van veertig micron. Fijne wol van minder dan twintig micron wordt tegenwoordig vooral aangetroffen bij merinoschapen, een van oorsprong Spaans ras.

Toch stond het merinoschaap in de middel-

euwen niet bekend als een leverancier van topwol. Sterker nog, in menige stad kwam de Spaanse wol vóór de zestiende eeuw niet op de markt omdat de kwaliteit ervan als te slecht werd beoordeeld. Het waren met name Engelse rassen die de beste wol leverden. Modern onderzoek heeft bevestigd dat de fijnheid van verschillende laatmiddeleeuwse Engelse kwaliteiten uitzonderlijk was, zelfs als die wordt beoordeeld naar huidige maatstaven. Sommige met moderne apparatuur geanalyseerde middeleeuwse wolvezels blijken een doorsnee te hebben van 17-24 micron, wat vergelijkbaar is met een hoge kwaliteit ‘Super S’ merinowol die tegenwoordig op de markt komt.³¹

TOENEMENDE SCHAPENHOUDERIJ

Gemiddeld werd de prijs van doek tot het midden van de veertiende eeuw voor 30-40% bepaald door de prijs van de ruwe wol. Als de wol moest worden geïmporteerd kon dat zelfs oplopen tot meer dan 50%.³² Grondstoffen waren in die tijd doorgaans duur, de arbeidskosten laag.

In Roermond werd daarom, net als in de meeste andere steden, in eerste instantie vooral gewerkt met inheemse wol. Door de stijgende behoefte aan wol vanuit de stedelijke nijverheid nam de schapenhouderij aan de Nederrijn vanaf de dertiende eeuw toe. Daarbij ging het in de dertiende en veertiende eeuw vooral over middelgrote kuddes van 100-250 schapen. In het Gelders Overkwartier was die toename onder andere zichtbaar in de aandacht voor heidegebieden, die zich immers uitstekend leenden voor de schapenhouderij. Steden speelden daarop in. Zo eigende de stad Goch zich al vroeg de eigendomsrechten toe van de 10.000 morgen grote Gocher Heide, die bijzonder geschikt was voor de schapenteelt. Ook naar het zuiden is langs de Roer op diverse plaatsen schapenhouderij aangetoond. De grote kuddes van soms duizenden schapen die in Vlaanderen, Brabant en in de streek rond Keulen zijn

gedocumenteerd, lijken hier echter niet te zijn voorgekomen.³³

In de periode vóór het einde van de vijftiende eeuw werden de grotere schapenkuddes vooral gehouden op de kerkelijke domeinen. Bekend is dat met name de cisterciënzers zich met de schapenhouderij bezighielden en aangenomen kan worden dat ook op de hoeven van de Roermondse cisterciënzesterinnen Munsterabdij schapen werden gehouden. Van schapenhouderij door de Roermondse kartuizers zijn gegevens uit de zestiende en zeventiende eeuw van de Genoehof en de Beeckerhof bij Swalmen bekend. De pachters van die hoeves waren toen verplicht tot het houden van 200 schapen.³⁴

De belangstelling van wereldlijke grondbezitters voor de schapenhouderij lijkt vóór 1500 kleiner te zijn geweest dan die van de kerk, maar onbeduidend was ze niet. Zo verkocht de graaf van Henegouwen in het laatste kwart van de veertiende eeuw jaarlijks de wol van duizenden schapen aan kooplieden uit Valenciennes.³⁵ In Roermond verwierven de voogden, de vertegenwoordigers van de landsheer, al in de dertiende eeuw het weiderecht in de Weerd. Nog in de zestiende eeuw stond in de Weerd een 'schaephuis'. In de veertiende eeuw (maar misschien ook al daarvoor) hadden ze dit weiderecht daarnaast ook in het Vrijveld.³⁶

HENDRIK SPRINGINTGUET

Ook het schapenbezit van Roermondse burgers moet aanzienlijk zijn geweest en werd met fiscale maatregelen bevorderd door de bepaling dat de wol van deze schapen vrij de stad mocht worden uitgevoerd.³⁷ Mogelijk werden die schapen ook in de huidige binnenstad gehouden. Linssen wees er in dit verband op dat het gebied tussen Voogdijstraat en Dionysiusstraat in de late middeleeuwen De Dries werd genoemd, een naam die zou kunnen verwijzen naar schapenhouderij. Een dries was een extensief gebruikte akker waar maar af en toe iets op werd verbouwd, en die daarna vaak ja-

Schepenzegels van Johan Springintgut, die tussen 1349-1384 minstens zeventien keer schepen in Roermond was. GAR; foto's: Harry Segers.

renlang braak lag. In zo'n periode werden er doorgaans schapen op geweid. De veldnaam 'dries' komt in de streek vaker voor. In Herten wezen de veldnamen 'het bovenste Dreesken', 'het Dreesken' en 'Langen Dries' op een dergelijk gebruik.³⁸ In Swalmen lag eveneens een perceel genaamd De Driessen.³⁹ In Haelen, Wesse, Echt en andere plaatsen zijn er straten genoemd naar de dries die er ooit lag.

De Roermondse Dries bestond uit twee straten, de Korte Dries (de huidige Heilige Geeststraat en Voogdijstraat) en de Lange Dries (de huidige Dionysiusstraat). In deze wijk had een zekere Hendrik Springintgut aan het eind van de veertiende eeuw een aantal woningen en een hoeve. Wat voor soort bedrijf deze boerderij was, is niet eenduidig vast te stellen, maar een hoeve op een dries kan wijzen op schapenhouderij. Dat is eens te meer aannemelijk omdat er aanwijzingen zijn dat de Roermondse Springintguets betrokken waren bij de wolhandel. In 1349 passeerde althans een 'Henricus Spring in 't guet de Ruremunde' de tol van Zaltbommel met wol. Daarbij moet worden aangetekend dat het niet vaststaat of deze Hendrik dezelf-

de is als de Hendrik die een hoeve had op De Dries, en dat niet zeker is of hij hier enkel als vervoerder (schipper) optrad, als handelaar of in beide hoedanigheden.⁴⁰

Hoe groot het terrein op de Dries was dat behoorde tot de hoeve van Springintgut, is niet duidelijk, maar wellicht behoorde ook het gebied tussen de Voogdijstraat en Swalmerstraat ertoe. In 1376 verkocht hij die grond namelijk aan ridder Werner van Swalmen, die deze vervolgens overdroeg aan de kartuizers.⁴¹

Een interessante bijkomstigheid is dat tijdens de archeologische opgravingen die in 2006 plaatsvonden, voorafgaand aan nieuwbouw in de voormalige kloostertuin van de kartuis, de restanten van een min of meer centraal gelegen woning werden aangetroffen, die twaalf meter uit de rooilijn van de Betlehemstraat stond. De bouw van dit huis werd door de archeologen gedateerd vóór 1376, het stevige en goed verzorgde metselwerk wees daarnaast op welgestelde bewoners. Een direct verband met schapenhouderij werd echter niet aangetoond.⁴²

De herkomst van de Springintguets is ongewis.

De naam, die zoveel betekent als ‘plotseling rijk geworden’, kwam in de dertiende eeuw al voor in Lübeck, waar een Hendrik Springintgut in 1289 en zijn broer Dethard in 1292 burgemeester werden.⁴³ De historicus Fr. Rörig rekende de Springintguets tot een groep van enkele tientallen families die ‘hun beste leden’ uitzonden naar andere (Hanze)steden met het doel om zo hun machtspolitieke en commerciële positie te versterken. Hij wees erop dat in diverse stadsbesturen in het Oostzeegebied steeds dezelfde familienamen voorkwamen, waaronder Springintgut. Deze familie behoorde in de dertiende en veertiende eeuw niet alleen in Lübeck, maar ook in Riga tot de ‘raadsfamilies’ die leden voor het stadsbestuur leverden.⁴⁴ Hetzelfde gebeurde in Lüneburg, waar de uit Lübeck afkomstige Cord Springintgut in 1339 burgemeester werd en waar ook later leden van de familie tot het stadsbestuur doordrongen.⁴⁵

In deze periode waren de Springintguets behalve in Lübeck, Riga en Lüneburg ook te vinden in Braunschweig, Quedlinburg, Soest (D.) en Bremen, allemaal Hanzesteden. Roermond werd pas in 1441 lid van de Hanze, maar ruim daarvoor was de stad blijkbaar al interessant voor de Springintguets. De naam duikt hier namelijk al op in 1322, toen een Johannes Springintgut werd vermeld als schepen. Wellicht zegt die vroege vermelding ook iets over Roermond. Het past (net als de relatie die er blijkbaar aan het eind van de dertiende eeuw was met Greifswald) in het beeld van Roermond als een dynamische en expanderende stad die al lang vóór de officiële toetreding tot de Hanze beschikte over een omvangrijk netwerk van handelscontacten.⁴⁶

Net als in de andere plaatsen wisten de Springintguets ook hier dus politieke macht naar zich toe te trekken en stadsbestuurders te leveren. In Roermond gebeurde dat zelfs aan de lopende band. Tussen 1349-1384 wordt een Johan Springintguet (een andere dan de hierboven

genoemde) liefst zeventien keer genoemd als schepen. Hendrik Springintguet, die in de Dries een aantal woningen had, wordt tussen 1364 en 1408 negen keer als zodanig vermeld en daarnaast vier keer als gasthuismeester. Dat een Catharina Springintguet kloosterzuster was in de Munsterabdij, wijst eveneens op de hoge status van de familie.⁴⁷

Hendrik Springintguet was dus waarschijnlijk betrokken bij de schapenteelt, nog waarschijnlijker ook bij de wolhandel en zeker bij de lokale politiek. Hij is in dit kader echter om nóg een reden van belang. Uit een inkomstenlijst die betrekking had op de zogenoemde Meurse pandschap van 1364, blijkt dat zijn grondbezit zich niet beperkte tot de hoeve op de Dries. In het Zwartbroek had hij nog eens vijf percelen, waaronder een stuk land achter de ‘Echteren thoeren’ (de Exterentoren die ongeveer stond op de huidige splitsing van Willem II-singel en Koninginnelaan). Zeker twee van die percelen lijken als weiland in gebruik te zijn geweest. Nog interessanter is dat hij daarnaast wordt genoemd in verband met een molen in het domein Zwartbroek: ‘Heinrick Springengoets moelen tot Zwartbrouck die nu wuest legt’.

Deze vermelding dateert uit 1483, toen de molen dus al buiten werking was en Hendrik allang niet meer leefde. Andere vermeldingen van deze molen zijn er niet. In zijn artikel over de Roermondse molens in de middeleeuwen maakte Gerard van de Garde echter aannemelijk dat deze en andere molens van het domein Zwartbroek al bestonden in 1294. Waar de molen van Springintguet precies lag en welke functie hij had is niet bekend.⁴⁸ Bij deze figuur, die zo nauw betrokken was bij de wolnijverheid in al zijn facetten, ligt het echter voor de hand om te denken aan een volmolen, die dan mogelijk ouder is geweest dan de in 1295 genoemde volmolen van de voogd.

Het zijn veel onzekerheden waardoor we in historisch drijfzand terecht dreigen te komen. Maar áls dit allemaal zo was, dan is Springint-

guet een ondernemer geweest die invloed had op de hele keten in de wolnijverheid. Hij had land, schapen, handelde in wol, had een volmolen en beschikte daarnaast over belangrijke politieke invloed. Zijn betrokkenheid bij een groot gedeelte van de productieketen lijkt hem te kwalificeren als een vroeg voorbeeld van een ‘drapenier’, een proto-kapitalistische ondernemer die de spinners, wevers en andere deelbewerkers van grondstoffen voorzag, de hele lakenproductie controleerde en het eindproduct uiteindelijk in de handel bracht.

ENGELSE WOL

Behalve met inheemse wol is er in Roermond waarschijnlijk ook gewerkt met Engelse wol. In 1294 werd de Engelse wolstapel toegewezen aan Dordrecht. Dat betekent dat die stad toen werd aangewezen als overslaghaven, van waaruit de voor export bestemde Engelse wol verder werd verhandeld. Het ligt voor de hand dat de wol, waarmee Roermondse schippers of handelaren als Hendrik Springintguet daarna de Maas opvoeren, van Engelse herkomst was, maar feitelijk zijn daar niet veel gegevens over. Zeker is wel dat Roermondse kooplieden ook in Engeland zelf actief waren.⁴⁹

Hoe belangrijk de Engelse wol was voor de Roermondse nijverheid is moeilijk te zeggen. Historici zijn er lang van uitgegaan dat de sterk toegenomen internationale wolhandel vanaf de elfde eeuw vooral was gestoeld op de beste Engelse wolkwiteit, maar dat standpunt geldt tegenwoordig als achterhaald. Alles wijst erop dat vooral de inheemse wol van de elfde tot het einde van de dertiende eeuw van groot belang was, niet alleen voor de kleinere lakensteden als Roermond maar ook voor de grote Vlaamse lakencentra. Het was ook de inheemse wol die aan de basis stond van de langeafstandhandel in stoffen.⁵⁰

Aan het einde van de dertiende en het begin van de veertiende eeuw, vond er echter een verschuiving plaats en begon men in Vlaande-

ren een onderscheid te maken tussen enerzijds de natte of ‘gesmoute’ lakenproductie (de *draperie ointe*) en anderzijds de droge of lichte lakenproductie (*draperie sèche*). In de gesmoute draperie werden topkwaliteiten vervaardigd, waar ook topprijzen voor werden gerekend. Daarvoor werd uitsluitend de fijnste Engelse wol, kortvezelig en met een hoge mate van kroezing gebruikt, die voor het weven moest worden ingevet (gesmout). Aanvankelijk legden slechts de grote lakensteden het accent op de vervaardiging van deze dure kwaliteiten, maar net als nu werd er ook toen al lustig op los gekopieerd. Kleinere steden probeerden de duurere kwaliteiten zoveel mogelijk te benaderen en brachten die tegen lagere prijzen op de markt.

Andere steden concentreerden zich daarentegen op de lichte draperie, waarbij gebruik werd gemaakt van grovere inheemse wol die niet hoefde te worden gesmout. Een derde groep vervaardigde ‘hybride’ kwaliteiten van zowel inheemse als Engelse wol.⁵¹

Welke positie Roermond in dit spectrum innam en wat dit zegt over de kwaliteit van de hier geproduceerde stoffen, is niet bekend. We kunnen aannemen dat er ook werd gewerkt met Engelse wol, maar het is onduidelijk hoe het aandeel daarvan zich verhield tot het aandeel inheemse wol. Evenmin is bekend of de Engelse wol structureel werd verwerkt of dat de toepassing zich beperkte tot speciale producties. En dáár moeten we dan weer bij bedenken dat niet alle Engelse wolsoorten van topklasse waren; de wol van het ene domein stond hoger in aanzien dan die van een ander. Ook in Engeland lijken in de middeleeuwen de rassen die iets grovere wol leverden, dominant te zijn geweest.

Hoe goed of slecht de Engelse wol was waarmee hier werd gewerkt, is niet bekend. Hoe inferieur de inheemse wol was, weten we ook niet. Maar dramatisch slecht hoeft die niet te zijn geweest. De periode dat de wolnijverheid

voor Roermond van groot economisch belang was, heeft ruim twee eeuwen geduurd, van pakweg eind dertiende eeuw tot begin zestiende eeuw. Aangenomen mag worden dat verstandige beheerders van hoes met schapen er gedurende die periode in zijn geslaagd om de wolkwaliteit te verbeteren.

Een omgekeerde ontwikkeling was later eveneens aan de orde. Toen de vraag naar wol daalde, werden er andere accenten gelegd en werd de schapenhouderij zelfs aan banden gelegd omdat uitputting dreigde van de gemene gronden, waar de dieren op graasden. De Roermondse magistraat nam in 1658 al beperkende maatregelen, in het ambt Montfort gebeurde dat in de achttiende eeuw eveneens.⁵² De geringere belangstelling voor schapenwol zal ongetwijfeld gevolgen hebben gehad voor de kwaliteit ervan.

VERWERKING VAN DE WOL

In Brugge was het aan het einde van de dertiende eeuw ten strengste verboden om ‘blecke met andre vaerwen te minghen, ende waterwulle met andre wulle, ende spaensche wulle jof spaensch garen met andere wulle jof met anderen gaerne, ende vlocken met wullen’.

Het citaatje illustreert hoeveel waarde er in de ‘industrie’ werd gehecht aan de kwaliteit van de wol, die uiteindelijk ook in belangrijke mate de kwaliteit van het doek bepaalde. Afval (‘waterwulle’ en ‘vlocken’) mocht niet worden gemengd met de overige wol, en dat gold ook voor Spaanse merinowol, die in deze tijd nog van inferieure kwaliteit was.

Uiteraard had niet alleen de gebruikte wol maar ook het vakmanschap van de spinners, wevers, ververs, scheerders en vollers een enorme invloed op de kwaliteit van het doek. Het begon natuurlijk met het scheren van de schapen. Dat gebeurde elk voorjaar in mei of juni, nadat de schapen eerst waren gewassen. Net als nu gebeurde dat scheren, of beter knippen, door specialisten.⁵³ Vervolgens

werden de vachten op kwaliteit geselecteerd. Mogelijk was dat een werk dat al in stedelijke werkplaatsen werd uitgevoerd, vaak zal het ook in de buurt van de schaapskooien hebben plaatsgevonden. De vachten werden uitgerold, waarna de meest verontreinigde delen werden verwijderd of opzij gelegd voor laagwaardigere toepassingen. In veel steden vond vervolgens nog een verdere selectie plaats die meer was gericht op de kwaliteit van de wol en waarbij werd bepaald welk deel van de vacht voor welk soort product gebruikt kon worden.

Daarna volgden andere bewerkingen die erop gericht waren de wol te reinigen, te ontklitten, de vezels zoveel mogelijk in één richting te krijgen, luchtiger te maken en de lange van de korte vezels te scheiden. Daarbij is onder andere te denken aan het kaarden en het kammen, waarvoor vanaf de dertiende eeuw nieuwe technieken werden geïntroduceerd die evenals het selecteren van de wolkwaliteit gerekend worden tot de tweede golf van vernieuwingen in de ‘draperie’.⁵⁴

Productiewijze, afmetingen en gewicht van het doek werden in de middeleeuwen nauwkeurig beschreven in reglementen of keuren, die vaak door het stadsbestuur werden vastgelegd. Ook werd daarin vaak al bepaald welke wol er gebruikt moest worden. Net als in Maastricht en andere steden lijkt ook in Roermond het stadsbestuur een rol te hebben gespeeld bij het vaststellen en controleren van de eigenschappen van het doek. Dat blijkt onder meer uit het zogenaamde *Ald Heerkomen* van Roermond dat omstreeks 1350 werd opgesteld. Daar staat bijvoorbeeld in dat de gezworenen van het wolambacht ieder jaar vier werkmeesters kozen die moesten toezien op het respecteren van de keuren. Bij overtreding werden boetes opgelegd, die eerst werden bekrachtigd door de burgemeester. Daarbij viel een gedeelte van de opbrengst van de boetes toe aan de stad.⁵⁵ De strikte eisen waaraan het doek moest voldoen, garandeerden niet alleen een hoge

Vrouw aan het spinnewiel met een monsterlijke vogel. Frans, datering onbekend. Londen, British Library.

kwaliteit maar ook betrouwbaarheid. Niet in de laatste plaats zorgden ze ervoor dat deze kwaliteit reproduceerbaar was. Door de keuren kreeg het doek de kenmerken die typisch waren voor de stad waar het was gemaakt. Onder de stadsnaam kwam het ook in de handel, zodat door de wol geverfde inkopers wisten wat ze ervan konden verwachten en wat het verschil was met bijvoorbeeld het Maastrichtse doek. In die zin zijn de reglementen en keuren ook typisch voor een verder gevorderde stedelijke nijverheid. Het doek dat in kleinere steden werd geproduceerd, kwam doorgaans niet met de stadsnaam in de handel.⁵⁶

Aan welke eisen de verschillende in Roermond geproduceerde stoffen moesten voldoen om onder de stadsnaam op de markt gebracht te kunnen worden, is niet bekend. Van verschillende steden zijn technische details van het laken bekend, zoals het aantal kettingdraden per meter, of het gewicht per vierkante meter. Dit soort info ontbreekt voor Roermond. Wel is uit een recent opgedoken rekening voor de

aankoop van Roermonds doek ten behoeve van de schutters van Deventer, duidelijk geworden dat hier doek werd geproduceerd in diverse 'gemengde' kleuren. Het gaat in die rekening over 'IIIJ halue laken bruenghemeyngden ende vor eyn half laken roetghemeyngdes van Ruermunde' dus voor vier halve delen 'bruin-gemengd' en een half deel 'roodgemengd' laken van Roermond.⁵⁷

Het aantal specialisten dat in de vele deelbewerkingen werd ingezet, zal ongetwijfeld van invloed zijn geweest op de kwaliteit van het doek. Dit vormde ook het belangrijkste verschil tussen de stedelijke wolnijverheid (waar de arbeidsdeling groter was) en de plattelandsnijverheid, waar veel minder specialisten werkten.

In Roermond was de specialisatie redelijk ver doorgevoerd, zoals te zien is aan het aantal afzonderlijke, met de wolnijverheid verbonden ambachten (wevers, scheerders, volders, ververs e.d.) die samen het 'wolleampt' of het ambacht der 'gewandmakers' vormden.⁵⁸ Fei-

telijk ging de arbeidsdeling nog verder. Geschat wordt immers dat ongeveer 60% van de tijd die het maken van een kwaliteitsdoek kostte, zat in de voorbereiding van het garen, werk dat voornamelijk door vrouwen werd verricht en dat in Roermond niet aantoonbaar was ondergebracht in een ambacht.⁵⁹ Van Bree merkte op dat juist deze groep in de Roermondse archiefbronnen onzichtbaar is, waarschijnlijk omdat dit werk vooral thuis of in de kloosters gebeurde.⁶⁰

Met name de hogere arbeidsdeling was een belangrijk verschil tussen de wolnijverheid in Roermond en die in bijvoorbeeld Weert. De wolnijverheid kwam in Weert in de veertiende eeuw tot ontwikkeling en de stad slaagde er daarna in om haar producten tot ver buiten de stadsgrenzen te exporteren. Anders dan de wolindustrie van Roermond, stond die van Weert echter bekend om de productie van relatief laagwaardig en goedkoop doek. Het prijs- en kwaliteitsverschil met het Roermondse doek zal vooral zijn veroorzaakt doordat de wol in Roermond meer specialisten passeerde, die in een kleinere plaats als Weert waarschijnlijk niet voorhanden waren.⁶¹

Op haar beurt was de specialisatie in Roermond weer minder ver doorgevoerd dan in de grote Vlaamse steden. Het Roermondse laken was niet slecht, maar ook niet top. In kwalitatief opzicht legde het Roermondse product het niet alleen af tegen de superieure Vlaamse en later ook Engelse lakens, maar ook de Hollandse lakensteden brachten hoogwaardigere producten op de markt. Amsterdams, Leids en Utrechts laken werd aan het begin van de vijftiende eeuw op de markt van Osnabrück althans tweemaal hoger belast dan het Roermondse. In Arnhem en Nijmegen werd het Roermondse laken gebruikt voor de jaarlijkse armenuitdeling.⁶²

VOLLEN

In de geschiedschrijving van de wolnijverheid gaat de aandacht vaak uit naar de zware gevulde lakensoorten als de ‘dickedinnen’ die soms (bijvoorbeeld in Gent) een gewicht van meer dan 600 gram per vierkante meter hadden. Ook in de besprekingen van de Roermondse wolindustrie gaat het altijd over gevold laken. Lang niet alle wollen stoffen werden echter gevold; net als nu werden ook in de dertiende eeuw tal van kledingstukken van ongevolde wol gemaakt. Daarbij valt niet alleen te denken aan zomerkleding maar ook aan ondergoed, lichtere bovenkleding en bijvoorbeeld sluiers. Geschat wordt dat de garderobe van de rijkere omstreeks 1300 voor bijna 70% uit wollen kleding bestond.⁶³ Daarbij moet worden bedacht dat kleding in de dertiende en veertiende eeuw vooral werd gemaakt van wol en linnen, en dat katoen destijds in Noordwest-Europa nog betrekkelijk zeldzaam was.

Het ligt voor de hand dat in een stad als Roermond, waar de wolnijverheid zo’n prominente rol speelde, ook lichtere en ongevolde kwaliteiten werden geproduceerd. Sommige daarvan zullen misschien zelfs zijn voorzien van het stadszegel, andere niet.

Wat hield dit vollen in? Onder een microscoop is goed te zien dat een wolvezel niet glad is maar bestaat uit minuscule schubben. Het is onder andere door deze structuur dat wol zich op een andere manier gedraagt dan vezels als katoen, linnen, zijde of hennep. Door wol onder te dompelen in water, te bewegen en er een ontvettende substantie aan toe te voegen, gaan de schubben ineenhaken met de omliggende vezels. Het gevolg is dat het doek krimpt (soms meer dan 50%), maar ook dat het dikker en vaster wordt, wat de waterafstotende eigenschappen verbetert. Het was zowel mogelijk om dit proces toe te passen bij ruwe wolvezels (verviltten), als op reeds geweven doek (vullen).

Vullen is dus een speciale manier van textiel-

Voetvellers aan het werk (1602), tekening in inkt door Isaac Claesz. van Swanenburg (1537-1614). Op de achtergrond zijn de ramen afgebeeld waarop het gevulde laken werd gespannen.

Bron: Erfgoed Leiden en Omstreken.

veredeling om zwaardere en vastere stoffen te maken. De wol werd daartoe ondergedompeld in een bad en vervolgens gekneed en verwrongen. Voor kleinere producties werd erop geslagen met houten hamers of knuppels. Hierboven is er al op gewezen dat op de geschoren wol een selectie werd toegepast en

dat er zo weinig mogelijk werd verspild. Voor kleinere viltten artikelen als hoeden werd wol van mindere kwaliteit (‘hoedewulle’) gebruikt. Zo’n inferieure kwaliteit wol zal bijvoorbeeld ook zijn gebruikt als vulmateriaal van kussens of matrassen.

Bij het vullen van geweven doek werd het doek

in een grote ton ondergedompeld. De voller liet zich eveneens in de ton zakken en trapte op de wol, liep er als het ware overheen. De Engelse naam Walker zou tegenwoordig nog herinneren aan de activiteit van deze voetvollers. In het Duits wordt gevold doek aangeduid als ‘gewalkt’.

VOLMOLENS EN VOLLERS

In de late middeleeuwen nam de door waterkracht aangedreven volmolen een groot gedeelte van het werk van de voetvoller over. Wat de vollers met hun voeten deden, gebeurde in de volmolen met grote hamers die op het onder water liggende doek sloegen. Deze vorm van mechanisatie bracht sommige historici ertoe te spreken van een ‘industriële revolutie’ van de dertiende eeuw, die zich net als de latere industriële revolutie in eerste instantie in Engeland voltrokken zou hebben.⁶⁴

Bij de opkomst van de lakenindustrie werden in tal van steden in de dertiende eeuw volmolens gebouwd. Opmerkelijk is echter dat in de ste-

den die na 1300 overschakelden op de productie van luxueus doek van de hoogste kwaliteit (vooral steden in Vlaanderen en het huidige Belgische Brabant), de volmolens voor bijna twee eeuwen uit beeld verdwenen.⁶⁵ Dat wijst erop dat voor het beste doek geen gebruik werd gemaakt van de met waterkracht aangedreven volmolen, maar dat dit op de ouderwetse manier werd gevold, in tonnen en door voetvollers. Het zegt dus iets over de kwaliteit van het Roermondse doek dat de stad gebruik bleef maken van de volmolens. Tot 1494 waren er zelfs twee volmolens actief, waarvan er één in dat jaar afbrandde. Toen in 1499 ook de tweede volmolen werd verwoest, dit keer door ijsgang, werd vrijwel onmiddellijk begonnen met de bouw van een nieuwe, omdat ‘die drapperye ind gewantmaken eyn principael stuk ende gemeyne naronge is dair onse stat op steyt’. Met andere woorden: omdat de draperie en het gewantmaken zo belangrijk was en de economische basis voor de stad vormde. Dat de in 1494 afgebrande volmolen echter niet werd vervangen,

wijst er echter ook op dat de bloeiperiode van de Roermondse wolnijverheid toen al achter de rug was. In 1473/1474 was ook het gewandhuis aan de Markt al vergaan als gevolg van de ‘slechte nerunge der draperiën’.⁶⁶

De achteruitgang van de wolnijverheid zou kunnen zijn veroorzaakt door de concurrentie van Engels doek en de ongeveer gelijktijdige opkomst van de plattelandsnijverheid.⁶⁷ De sterke achteruitgang van het aantal Roermondse molens vanaf het einde van de vijftiende eeuw wijst er echter op dat de wolnijverheid niet de enige sector was die economisch in zwaar weer verkeerde. Andere oorzaken voor de economische achteruitgang waren de oorlog van het hertogdom Gelre met de Bourgondiërs en Habsburgers en het verlies van de positie van overslaghaven aan Venlo (1523).⁶⁸ Overigens was het gebruik van volmolens niet beperkt tot steden als Roermond. De Engelse historica Eleanor Carus-Wilson wees er al op dat de volmolens in de dertiende eeuw vooral een ‘landelijk’ fenomeen waren, althans in Engeland. Men trof ze daar bij uitstek op het platteland aan, en dan met name op de kloosterdomeinen.⁶⁹ Het was een van de redenen waarom de plattelandsnijverheid een concurrerende positie ten opzichte van de stedelijke begon in te nemen, want ook voor wevers was het aantrekkelijk om zich in de buurt van een volmolen te vestigen.

Ook in onze streek waren er nog andere volmolens dan die in Roermond. In Erkelenz stond er al in 1344 een en in de zestiende eeuw werd er een genoemd aan de Swalm, even buiten de bebouwde kom van Swalmen, die later werd omgebouwd tot looimolen. Ook aan de Roer bij Unterbruch (nabij Wassenberg), de Becker Bach bij Beeck (Wegberg), aan de Mühlenbach (een zijtak van de Swalm) in Gatzweiler en aan de Worm in Randerath stonden volmolens. De aan de Bosbeek gelegen Aldeneiker molen (al genoemd in 1244) diende in de zeventiende eeuw eveneens als volmolen.⁷⁰

Spanraam bij de molen van Otterburn, Northumberland, Engeland.

Het belang dat de volmolen had voor de Roermondse lakennijverheid, betekent niet dat hier uitsluitend mechanisch werd gevold. Het is aannemelijker dat er verschillende kwaliteiten doek werden gemaakt, voor verschillende toepassingen en dat daarbij sprake was van diverse bewerkingen. Het gegeven dat er ongeveer honderd jaar na de bouw van de eerste volmolen aan de Roer nog steeds vollers in de stad woonden, wijst erop dat ze niet allemaal werden vervangen door de volmolen. Dat deze vollers allemaal werkzaam waren in de volmolen is onwaarschijnlijk, ook al omdat voor het werk in de volmolen hooguit twee man nodig waren.

DE RAMEN

Het belangrijkste textielkwartier in Roermond was in de veertiende eeuw waarschijnlijk de Steeg. Het was een wijk die behalve de huidige Steegstraat ook het laatste deel van de Swalmerstraat, de Venlose Poort en mogelijk ook een deel van de Voogdijstraat omvatte. Hier bevond zich ook de Maaspoort (later betekenisvol Spoelpoort genoemd) die in de nabijheid van de huidige Puylegats lag. De stadskaart van Van Deventer uit de zestiende eeuw laat zien dat vanuit deze poort een aantal paden naar de Maas liep. Daar in de buurt, ongeveer op het laatste punt waar de Maas langs de stad stroomde, zal de wol gewassen en (na verving) gespoeld zijn.

In de Steeg woonden ook ambachtslieden die betrokken waren bij de vervaardiging van het doek. Al in 1347 wordt een Christiaan de voller ('Christiano fuloni in Stega') genoemd, terwijl uit een register van 1396 blijkt dat er in deze wijk nog meer vollers woonden. Ze zijn te identificeren aan de hand van hun namen die eindigen op Voelre, Der vulre, Valder of Wolsleger. Volgens datzelfde register woon-

Stoffenhandelaar.

Stadtbibliothek Nürnberg, Hausbücher der Nürnberger Zwölfbrüderstiftungen.

den er toen ook vollers in de Dionysiusstraat, Veldstraat, Pelserstraat en bij de Minderbroeders.⁷¹ Mogelijk werkten er daarvan een paar in de volmolen, maar zaten er ook traditionele voetvollers bij, evenals ambachtslieden die zich bezighielden met het vervilten van kleinere hoeveelheden ruwe vezel voor andere toepassingen.

In de Steeg bevonden zich ook de ‘ramen’, de rekken waarover het wollen doek werd gespannen. Vanaf 1389 werden deze ramen echter vooral geplaatst in de zuidelijke punt van de stad, het gebied tussen Kruisherenstraat, Mariagardestraat, Schuitenberg en Kloosterwandstraat. Dat het gebied kort vóór 1400 werd ‘ontwikkeld’ blijkt ook hieruit dat de Kruisherenstraat en Mariagardestraat in die tijd ‘Nieuwstraat’ werden genoemd.⁷²

Er kunnen meerdere redenen zijn geweest om de ramen juist in die tijd naar het zuiden van de stad te verplaatsen. Mogelijk was in de Steeg al langer plaatsgebrek door toenemende lakenproductie of bevolkingstoename, maar een directe aanleiding lijkt de belegering van de stad door Franse troepen in 1388 te zijn geweest. Met het oog daarop werden ingrijpende maatregelen genomen. De bekendste is dat de buiten de stadsmuren gelegen kerk en de Voogdij op de Christoffelberg werden ontmanteld en de heuvel zelf werd afgegraven.

Ook de Steeg lag waarschijnlijk nog buiten de stadsmuren. In de elf jaar eerder opgestelde stichtingsbrief van de Kartuis uit 1376 werd de wijk nog omschreven als een *vicus* of voorstad (‘*vicus dictam die Steeghe*’, de *vicus* of voorstad genaamd de Steeg). De verhuizing van de ramen juist in deze tijd wijst erop dat de Steeg in 1388 nog steeds buiten de muren lag.

De zuidelijke punt van de stad, waar de ramen na 1389 vooral werden geplaatst, stond nog lang bekend als ‘In de Ramen’. Een niet meer bestaande lange gats die naast het voormalige postkantoor naar het achterliggende terrein liep en die nog goed zichtbaar is op de oude

kadasterkaarten, werd het ‘Ramenstraatje’ genoemd. Ook vanuit de Schuitenberg was het terrein bereikbaar via een tegenwoordig verdwenen gats, een steeg die later bij huisnummer 17 (Potterie Camac-Machi) is getrokken. De enigszins verzakte natuurstenen latei boven de zij-ingang van dat pand kan daar nog op wijzen.

Bij archeologische opgravingen werden op dit terrein eind 2017 opvallende sporen gevonden van een dubbele rij paalkuilen, met een diameter van 50-150 cm. Er zijn indicaties dat in deze kuilen de verticale stijlen van de ramen hebben gestaan, maar helemaal zeker is dat niet. Ook is het een reële mogelijkheid dat de kuilen waren bedoeld om er bomen in te planten. Dat moet dan zijn gebeurd nadat het terrein eigendom werd van het klooster Maria Gaarde. Op de stadskaat van Van Deventer uit de zestiende eeuw is daarvan niets zichtbaar, de kaart van Herman Janssens uit 1671 toont op deze plaats een boomgaard.

Overigens is het niet zo dat na 1388 alleen in dit gebied ramen stonden. Aangetoond is dat in de Steeg ook na 1400 nog ramen stonden. Op het terrein achter het huis de Stenen Trappen zijn daarnaast paalkuilen aangetroffen die vergelijkbaar zijn met die achter de Schuitenberg. Dat kan erop wijzen dat ook daar ramen hebben gestaan.⁷³

HET WERK OP DE RAMEN

Wat gebeurde er op de ramen? Als het wollen doek uit de volmolen of uit de werkplaats van de voetvoller kwam, was dat flink gekrompen en waarschijnlijk niet op alle plaatsen evenveel. Om een egalere kwaliteit te krijgen en ervoor te zorgen dat het een uniforme lengte en breedte kreeg, werd het natte doek daarom op de ramen gespannen. Soms moest het daarvoor opnieuw worden natgemaakt.

Daaruit volgt trouwens dat het gebruik van de volmolen een nogal omslachtige logistieke operatie met zich meebracht. Het geweven doek

diende dan immers eerst naar de volmolen (buiten de stad) te worden vervoerd. Eenmaal gevold moest het in nog natte toestand weer terug de stad in om er te worden opgespannen en te drogen. Alvorens te worden gespannen werd het doek op de ramen ook gecontroleerd op kwaliteitsproblemen, vervuilingen, oneffenheden en andere fouten die zo nodig en mogelijk werden gerepareerd.

Welke beroepsgroep zich in Roermond bezighield met het op de ramen zetten van het doek is niet bekend. In andere steden waren dat soms de vollers, soms de scheerders en in de grotere lakencentra met een nog verder doorgevoerde arbeidsdeling, ontwikkelde zich een gespecialiseerde beroepsgroep die in het Vlaams ‘anslaghers’ of ‘uutslares’ werden genoemd. Uit nogal wat gegevens blijkt dat de ramen werden beschouwd als onroerend goed en als zodanig werden ze ook verhandeld. De eigenaren waren niet per definitie de vollers of scheerders die ermee werkten.

De ramen waren feitelijk niets anders dan rijen met verticale stijlen die op gelijke afstand van elkaar op een plank waren aangebracht. De verticale stijlen werden met elkaar verbonden door dwarsliggers die op gelijke hoogte waren aangebracht. De bovenste dwarsliggers waren vaste verbindingen, die aan de onderkant waren in hoogte verstelbaar. Aan zowel de bovenste als onderste dwarsverbindingen waren haken aangebracht die in het Vlaams ‘clawiers’ werden genoemd.

Aan het einde van het raam bevond zich een windas waarmee het doek eerst in de lengterichting werd gespannen. Vervolgens werd het aan de beide ‘zelfkanten’ (de rand van het weefsel) aan de haken van de dwarsliggers bevestigd. Eerst aan de onbeweeglijke bovenkant, daarna aan de onderste dwarsliggers die vervolgens steeds iets verder naar beneden konden worden verzet. Zo werd het doek in zowel de lengte als breedte opgerekt. Waarschijnlijk gebeurde dit niet in één keer, maar was het een

operatie die minstens twee dagen duurde.⁷⁴ Het opspannen aan de ramen diende enerzijds om de wol gelijkmatig en op de juiste afmetingen te krijgen, maar ook om het doek te laten drogen. Dat in de grotere lakencentra een aparte beroepsgroep ontstond voor dit werk, wijst er al op dat voor het spannen deskundigheid vereist was. Het doek moest immers de vereiste afmetingen en dikte krijgen, maar als het te ver werd opgerekt, kon het te dun worden en in het ergste geval scheuren en kapotgaan. Er moest dus als het ware een kritisch evenwicht worden gezocht. In het Engels, waar de ramen *tenterframes* heetten en de haken waaraan het doek werd gespannen *tenterhooks*, bestaat nog steeds de uitdrukking 'on tenterhooks', waarmee een nerveuze spanning wordt aangeduid. Om het opgespannen laken te beschermen tegen zonlicht (met verbleking als gevolg) werd er soms een doek boven gespannen. Zo bleef het dan twee tot vier dagen op de ramen om te drogen, 's zomers korter dan in de andere jaargetijden. Soms werd het doek, terwijl het nog onder spanning stond, opgeruwd met een kaarde. Daarna werd het van de ramen gehaald om te 'ontspannen' en te worden gekeurd. Ook het niet gevulde wollen doek dat in de stad werd geproduceerd, zal mogelijk op de ramen zijn gespannen om de krimp die het weven sowieso met zich meebrengt, eruit te halen. Het reeds geverfde doek werd na te zijn gespoeld eveneens op de ramen gespannen om de krimp eruit te halen en om te drogen. Overigens wordt in de moderne textielindustrie nog steeds gewerkt met een spanraam.

HET VERVEN

In de middeleeuwen werd uitsluitend geverfd met natuurlijke kleurstoffen die doorgaans van plantaardige en af en toe van dierlijke herkomst waren. Synthetische kleurstoffen werden pas in de negentiende eeuw ontdekt. Een goede verving vereiste dat de kleuren lichtecht en wasecht waren. Met andere woorden: ze

Afbeelding uit: D. Schrebers, Historische, physische und öconomische Beschreibung des Waidtes (Halle 1752). Op de voorgrond worden de wedebladeren verpulpt in een rosmolen. Daarachter worden wedeballen te drogen gelegd. Helemaal op de achtergrond is het oogsten van het blad afgebeeld.

mochten niet te snel verbleken onder invloed van de zon of door ze te wassen.

Drie planten leverden kleurstoffen die aan de hoogste criteria voldeden en waarmee ververs het hele kleurenspectrum konden verven: meekrap (*Rubia Tinctorum*) voor de roodtinten, wouw (*Reseda Luteola*) voor het geel en wede (*Isatis Tinctoria*) voor het blauwverven. Met verfstoffen die uit deze planten werden gewonnen, konden diepe en verzadigde kleuren worden bereikt op textiel en regelmatig werd voorgeschreven dat alleen deze drie verfplanten gebruikt mochten worden door de leden van het stedelijke verversambacht.

Ook met kleurstoffen van andere planten kon worden geleverd, maar deze werden beschouwd als minderwaardig. De naamgeving in Frankrijk en Duitsland is veelzeggend. In Frankrijk werden de ververs onderscheiden in twee groepen, zij die behoorden 'au grand teint' en zij die behoorden 'au petit teint'. Deze indeling was gebaseerd op de kwaliteit van de gebruikte verfstoffen en de producten waarvoor deze werden gebruikt. In de 'grand teint' mocht uitsluitend worden gewerkt met meekrap, wouw of wede. Ververs van de 'petit teint' mochten ook andere verfstoffen gebruiken, voor producten die niet onder de stadsnaam werden verkocht. In Duitsland werd een onderscheid gemaakt tussen 'Schlechtfärber' en 'Schönfärber'.⁷⁵

Aangenomen kan worden dat in Roermond met zijn redelijk ver doorgevoerde arbeidsdeling en specialisten, gewerkt werd met de verfstoffen die werden gebruikt door de 'Schönfärber': wouw, meekrap en wede.

In het spoor van de groeiende lakenproductie nam ook de teelt van verfplanten sterk toe. Voor verschillende verfplanten zijn gebieden bekend die zich min of meer specialiseerden in de teelt van een plant. De rode verfstof werd gewonnen uit de wortels van de meekrap, die veel werd geteeld in Zeeland, waar de bodemcondities voor deze plant perfect waren.

Bekend is dat in 1347 al Engels doek werd geïmporteerd in Zierikzee, daar werd geleverd en vervolgens verder werd verhandeld.⁷⁶ Andere teeltgebieden bevonden zich bij Spiers en Worms en in de streek rond Trier. In Keulen kwam zowel de meekrap uit Zeeland als die van de Bovenrijn op de markt, mogelijk was dat ook in Roermond het geval.

Wouw (voor de geeltinten) groeit in bijna heel Europa in het wild, maar werd daarnaast speciaal voor de textielververs verbouwd rond de grote lakencentra als Brussel, Gent en Doornik. Mogelijk werd wouw ook in de buurt van Heinsberg en Erkelenz geteeld.⁷⁷

Om te verven met meekrap of wouw moet het doek eerst worden voorbereid, gebeitst. Omdat aan de bereiding van de gele verfstof en het verven ermee geen al te grote technische eisen worden gesteld, werden de roodververs vaak ook ingezet voor het geelverven.

HET BLAUWVERVEN MET WEDE

De in Roermond gebruikte wede (voor het blauwverven) werd uit het graafschap, later hertogdom Gulik (Jülich) aangevoerd.⁷⁸ Gulik behoorde samen met o.a. Picardië en Thüringen vanaf de dertiende eeuw tot de belangrijkste Europese teeltgebieden van de plant. Uit pachtcontracten blijkt dat wede al in de dertiende eeuw intensief werd geteeld aan de Nederrijn.⁷⁹ De wedeteelt in het hertogdom Gulik richtte zich vooral op Keulen, Aken en Neuss, de grote lakensteden van het Maas-Rijngebied. Maar de Gulikse wede werd ook geëxporteerd naar verderaf gelegen markten als Antwerpen en de Brabantse en Vlaamse lakencentra. De productie was zo groot dat wede uit de Nederrijn gedurende de vijftiende eeuw de kleurstoffenhandel op de markt van Antwerpen domineerde.⁸⁰ Via de Roermondse Maashandel vond het product daarnaast ook nog zijn weg in de richting van Dordrecht en vandaar naar Engeland en mogelijk ook naar Noord-Duitsland.⁸¹

Zo gemakkelijk als de bereiding van de verfstof uit meekrap en wouw was, zo moeilijk was dat bij wede. Wede is een tweejarig gewas uit de familie van de kruisbloemigen. In het eerste jaar produceert de plant de blauw vervende substantie indigo, die gewonnen kan worden uit het blad. Er zijn wereldwijd meerdere planten die indigo aanmaken, maar in Europa was wede de enige inheemse plant die dit leverde.⁸² Het waren dus de bladeren die werden geoogst. Na het afsteken ervan groeit er snel weer nieuw blad, zodat (afhankelijk van de hoeveelheid zon) drie en soms vier oogsten mogelijk waren tussen mei en september. Na de oogst werden de bladeren gewassen waarna men ze even liet aandrogen en ze naar de wedemolen werden gebracht. Vaak was dat een rosmolen bestaande uit een ronde stenen vloer waarop door een paard een verticaal opgestelde molensteen (altijd met een getand loopvlak) werd voortbewogen. Het getande loopvlak van de wedemolensteen was nodig om de grote hoeveelheid vocht die bij het verpulpen vrij kwam, te laten weglopen. In heel Europa waren rosmolens gebruikelijk om de wede te verpulpen, maar in het Heinsberger land waren daarnaast ook door water aangedreven wedemolens werkzaam.⁸³ Onder deze molensteen werd de wede tot moes verpulpt. Vervolgens werden daarvan balletjes gekneet (vaak door kinderen) die te drogen werden gelegd in speciaal daarvoor bestemde rekken.

Het verpulpen, het maken van de wedeballen en het drogen behoorden nog tot het werk van de boeren. Zij brachten de gedroogde en harde wedeballen naar de markt, waar deze werden verkocht aan handelaars. Soms zijn die markten nog aan te wijzen. Zo is er in Keulen nog steeds een straat die Waidmarkt heet.

Afhankelijk van de situatie brachten de handelaars de wedeballen in de internationale handel of werden ze dichterbij huis verkocht. Daarbij is het belangrijk om te weten dat de wedeballen een halffabriek waren, geschikt om

WOL EN WEDE IN MIDDELEEUWS ROERMOND

gedurende langere tijd te bewaren en om over grote afstanden te vervoeren, maar nog niet om mee te verven. Voordat dit het geval was, moest de wede eerst een fermentatieproces doorlopen. Daartoe werden de ballen kapotgeslagen en overgoten met water waarna de gisting op gang kwam. Gedurende enige dagen moest deze massa regelmatig worden omgedraaid en worden besprenkeld met water, met als eindresultaat dat de indigo (de stof waarmee het verven uiteindelijk gebeurde) uit het plantaardige materiaal werd geëxtraheerd. De 'gegaarde' wede werd gezeefd zodat de indigo overbleef, die vervolgens kon worden verkocht in poedervorm of (na persing) als een blok.⁸⁴ Het was een werk dat precisie en inzicht vereiste; een hele productie kon mislukken als de fermentatie niet goed lukte.

Ook dit eindproduct kwam in de (internationale) handel. De Gulikse wede op de markt in Antwerpen werd daar met name aangeboden door handelaren uit Keulen, maar ook uit kleinere plaatsen als Bergheim, Düren, Grevenbroich, Kaster en het inmiddels door de bruinkoolwinning van de landkaart verdwenen gehucht Pier. In de Gelderse stad Erkelenz organiseerden de wedehandelaren zich in 1418 in een broederschap, de 'meister van unser vrouwen weide broderschappen', die in 1492 nog steeds bestond als 'weydbroiderscappe'. Dit samenwerkingsverband was tot aan het begin van de zestiende eeuw actief, onder andere in de wedehandel op Engeland.⁸⁵ Ook in de stad Gulik waren de wedehandelaren georganiseerd in een broederschap, die van het Heilige Kruis. In 1424 werd bepaald dat kooplieden van buiten die in Gulik wede wilden kopen, lid moesten zijn van deze broederschap.⁸⁶

In Roermond werd gehandeld in wede, maar welke vorm dit aannam is onbekend. Betrokken de Roermondse leden hun wede bij voorkeur uit Erkelenz dat immers eveneens gelegen was in het Gelderse Overkwartier? Of (ook) uit het aangrenzende graafschap c.q. hertogdom

Gulik? Waren er Roermondse kooplieden aangesloten bij de broederschap van het Heilige Kruis in de stad Gulik? Kochten Roermondse kooplieden de wede rechtstreeks in bij boeren in het Gulikse? Brachten kooplieden uit het teeltgebied de waar hier op de markt?

Zeker is wel dat het wede-extract belangrijk was voor de stad. J. Linssen wees er al op dat in Roermond voor wede een speciale belasting bestond. Terwijl de meeste goederen die de

het tarief is sprake van 'wayde' en 'weede', wat er volgens Linssen op wees dat het materiaal in twee vormen op de markt kwam. Hij veronderstelde dat één van die vormen de planten waren, maar waarschijnlijker is dat er zowel handel werd gedreven in het halffabriekaat (de wedeballen) als in het eindproduct.

Of de molens aan de Roer hebben gediend om wede te verpulpen, zoals Linssen veronder-

De wedemolen in het Duitse Pferdingsleben. Deze werd nog tot in de twintigste eeuw gebruikt en staat nog op de originele plaats.

stad werden ingevoerd, onder een algemeen tarief vielen dat door de leden van een bepaalde beroepsgroep moest worden opgebracht, viel wede in een aparte categorie, een 'weede assyse'. Een dergelijke accijns werd verder alleen geheven op laken en op wijn, wat wijst op het bijzondere belang dat de verfstof had. In

stelde, is twijfelachtig.⁸⁷ Dat zou vereisen dat de wede in de onmiddellijke nabijheid van de molens werd geteeld, in verband met de korte tijd (hooguit enkele uren) die er mocht zitten tussen oogst en eerste verwerking. Ook daarvan ontbreekt elke aanwijzing. Daarentegen wijzen juist over de Duitse grens ook nu nog

een aantal toponiemen op de voormalige betekenis van wede. In de directe omgeving van Roermond is daarvan geen sprake.

Toch was er een speciale regeling voor in de stad zelf geproduceerde wede. Wellicht vond hier dan wel de tweede productiefase plaats, de vervaardiging van het eindproduct. Dit was immers een activiteit die niet meer werd verricht door de wedeboeren, maar door de handelaren en hun personeel. Soms was dit een activiteit die in de stad zelf plaatsvond, en dan in verband met het brandgevaar doorgaans in stenen huizen. Soms gebeurde dit in veldschuren buiten de stad. Ook de stankoverlast van de fermenterende wede en het gebruik van urine in dit proces, zal daarbij een rol hebben gespeeld. Stank en wede worden vaak in een adem genoemd. Bekend is dat koningin Elisabeth I van Engeland in 1585 vanwege de stank een verbod uitvaardigde op de bereiding van wede, als zij zich op een afstand van minder dan acht mijl (dertien kilometer) bevond.

De Roermondse ververs hebben ongetwijfeld gewerkt met wede, meekrap en wouw. Mogelijk waren ze ook als zodanig georganiseerd, als roodververs en als blauwververs. De laatsten stonden daarbij het hoogst in aanzien, omdat het blauwverven aanzienlijk moeilijker was. Waar roodververs vrij eenvoudig een bad konden aanmaken waarin de wol kon worden geverfd, moest het indigobad als het ware worden opgevoed. Bacteriële processen bepaalden uiteindelijk de kwaliteit van het bad, waar regelmatig indigo aan moest worden toegevoegd, terwijl het verven zelf eveneens een bijzonder procedé vormde. In het indigobad gaat de wolvezel weliswaar een verbinding aan met de verfstof, maar de blauwe kleur ontstaat pas na oxydatie, als het doek uit het bad wordt gehaald en in aanraking komt met zuurstof. Aan de lucht verandert de kleur dan van lichtgroen naar blauw. Om een diepere kleur blauw te bereiken moet deze bewerking, het onderdom-

pelen van het doek in het indigobad en vervolgens de oxydatie aan de lucht, meerdere keren worden verricht.

Een goede verving kon een enorme meerwaarde geven aan het doek; ververs genoten standing en drongen regelmatig door tot de stedelijke elite. Linssen wees op Wynric de Verwer die in 1329 werd genoemd als burgemeester van Roermond en waarvan hij vermoedde dat het een blauwverver was: de roodververs noemden zich immers allen 'Roeder' of 'de Roeder'. De verver Heinrich van den Fellenoirde werd in 1397 en 1421 genoemd als schepen en had meerdere huizen in de stad, waaronder een verfwerkplaats in de huidige Paredistraat. Ook hij was volgens Linssen een blauwverver.⁸⁸ In Heinsberg bracht Johannes Rubeator, een roodverver die na 1343 enkele keren in de bronnen opduikt, het tot schepen.⁸⁹

Het verven kon op verschillende manieren gebeuren. De meest voorkomende was dat het reeds geweven doek in een vat werd ondergedompeld, waarin de verfstof al was aangebracht (verven aan het stuk of stukverving). Het was echter ook mogelijk om de garens te verven en tot slot kon ook de ruwe wol worden geverfd vóórdat deze werd gesponnen en geweven. Door er (al naar gelang het gewenste effect) wol met een andere kleur aan toe te voegen wordt dan een 'melange-effect' verkregen. Mogelijk werd deze techniek toegepast voor de productie van het reeds genoemde laken dat bestemd was voor de schutters van Deventer, waarbij sprake is van diverse 'gemengde' kleuren.⁹⁰ Het voordeel van die methode was in ieder geval dat deze manier van verven de beste licht- en wasechtheden geeft.

NIEUWE INITIATIEVEN

De wolnijverheid is inmiddels allang verdwenen uit Roermond. We hebben gezien dat de klad er al in de vijftiende eeuw in kwam; de stadsbrand van 1554 wordt meestal gezien als de nekslag waarvan de industrie zich niet meer herstelde.

De wedehandel en het verven met de inheemse wedeplant kreeg vanaf de tijd van de grote ontdekkingen in de zestiende eeuw sterke concurrentie van de tropische indigo, die effectiever en krachtiger was. Nogal wat steden en vorstendommen probeerden hun wede-nijverheid te beschermen met een verbod op de handel in tropische indigo en het voeren van een mercantilistische politiek. Nog in 1658 waren de ververs in Heinsberg bijvoorbeeld verplicht te werken met 'gutem wehet oder krappen' (dus met goede wede of meekrap).⁹¹ Met name in de wolververij hield wede echter ook lang stand omdat veel ververs van mening waren dat hiermee betere resultaten werden bereikt dan met tropische indigo.

Inmiddels is echter bijna de hele wolindustrie verdwenen uit Nederland. Weliswaar worden hier meer dan een miljoen schapen gehouden, maar de wol ervan wordt min of meer beschouwd als een afvalproduct. Liever laten we fijnere merinowol uit Zuid-Amerika en Australië aanrukken. Gespecialiseerde wolverwerkingsbedrijven (wasseries, spinneries, weveries) zijn er ook al niet meer, allemaal het gevolg van een vlucht naar goedkopere productielanden, een ontwikkeling die trouwens al in de negentiende eeuw begon.

Er is echter ook een beweging op gang gekomen die meer inzet op het gebruik van lokale grondstoffen. De beroemde *trendwatcher* Lidewij Edelkoort wijst al jaren op de zwakke punten van de huidige industrie, waarbij grondstoffen continu vanuit de hele wereld worden aangevoerd om een product te kunnen maken. Ook organisaties als Crafts Council zetten zich in voor een herwaardering van lokale productie en sinds door de coronacrisis opeens hele productieketens ineenzakten omdat er geen toevoer meer was uit het verre oosten, begint zelfs de Nederlandse overheid zich daar sterk voor te maken.

De schapenhouders, waarvan de dieren nu vooral dienen voor de begrazing, zoeken de

meerwaarde daarvan onder meer in de wol. Daarom is bijvoorbeeld schapenhouder Sjraar van Beek van Landschapsbeheer De Wassum (gevestigd op de Beatrixhoeve tussen Boukoul en Asenray) bezig met het steeds verder verbeteren van de wolwaliteit van zijn kudde Kempische heideschapen. Van die wol heeft het Roermondse bedrijf Ecological Textiles, waar ik zelf werk, doek laten weven waarvan de bekende Nederlandse mode-ontwerpster Joline Jolink in 2021 jassen maakte. De in Roermond geboren kunstenaar Claudy Jongstra is gespecialiseerd in het vervilten van wol die afkomstig is van een eigen schapenkudde en die plantaardig wordt geverfd met planten die zij zelf verbouwt. Zij exposeert wereldwijd, werkte voor grote modehuizen, maar ook voor de filmindustrie (met name Star Wars I). In Frankrijk, Duitsland en België verwijzen steden als Toulouse, Albi, Amiens, Erfurt, Ieper en Kortrijk voor hun city-marketing steeds nadrukkelijker naar hun verleden als centra van wol- of wedehandel. Het lijkt me daarom een goed idee om ook de Roermondse city-marketing een grotere historische lading te geven en het niet te beperken tot lekkernijen die geen enkele relatie met de stadsgeschiedenis en -identiteit hebben. Misschien moeten we eens iets bedenken dat is gemaakt van wol. En dan geverfd met wede!

Met dank aan Gerard van de Garde voor zijn meedenken, waardevolle aanwijzingen en tips bij de totstandkoming van dit artikel.

NOTEN

- 1 S. Painter, *A history of the Middle Ages* (Londen 1975) 223.
- 2 G.W.G. van Bree, 'De ambachtsgilden van Roermond tot 1795', in: *SvR* 1 (1993) 15-52, m.n. 34.
- 3 C.J.A. Meerdink, *Roermond in de Middeleeuwen* (Roermond 1909); Th.L.M. Thurlings, *De Maashandel van Venlo en Roermond in de 16e eeuw 1473-1572* (Amsterdam 1945).
- 4 Klaus Flink en Bert Thissen, 'Gelderns Städte im Mittelalter', in: J. Stinner en K.-H. Tekath (red.), *Gelre-Geldern-Gelderland. Geschichte und Kultur des Herzogtums Geldern* (Geldern 2001) 235-236.
- 5 L.S. Meihuizen, *De rekening betreffende het graafschap Gelre 1294/1295* (Arnhem 1953) 2, tekst van de rekening.
- 6 J. Linssen, 'De stichting van de stad Roermond en haar eerste opkomst', in: *PSHAL* 112 (1976) 7-133, m.n. 71.
- 7 Gelders Archief, Arnhem, 0001 Graven en hertogen van Gelre, graven van Zutphen, inv.nr. 2837, fol. 5r.
- 8 Ibidem, inv.nr. 2840, fol. 4v.
- 9 Linssen, 'De stichting van de stad Roermond', 71.
- 10 J. Linssen, 'Roermond rond 1400', in: *PSHAL* 101 (1965) 39-121.
- 11 G. Tichelman e.a., *Archeologisch onderzoek op de Markt in Roermond* (ADC Archeoprojecten Rapport 379), (Amersfoort 2005).
- 12 Birgit Dukers, 'De middeleeuwse kelders aan de oostzijde van de Roermondse Markt', in: *SvR* 29 (2021) 190-203, m.n. 193.
- 13 Gerard van de Garde, 'De ligging van de Roermondse watermolens in de middeleeuwen', in: *SvR* 14 (2006) 94-125, noot 86.
- 14 G.W.A. Panhuysen, *Studiën over Maastricht in de dertiende eeuw* (Maastricht 1933) 126 e.v. Zie ook: J.G.J. Koreman, 'Aspecten van de Maastrichtse Lakennijverheid en -handel, in hoofdzaak gedurende de late Middeleeuwen', in: *Miscellanea Trajectensia, Bijdragen tot de geschiedenis van Maastricht* (Maastricht 1962) 195-225.
- 15 H. Ammann, 'Deutschland und die Tuchindustrie', in: C. Haase (red.), *Die Stadt des Mittelalters*, dl. III, (Darmstadt 1973) 55-136, m.n. 76-79.
- 16 Thurlings, *Maashandel*, 28.
- 17 N.W. Posthumus, *De geschiedenis van de Leidsche lakenindustrie*, dl. 1 ('s-Gravenhage 1908) 28.
- 18 *Hansisches Urkundenbuch (HUB)* XI, no. 802 (p. 516): 'Item eyn Leidisch laken, Amsterdamesch, Hagensch, Nordersch, Rotterdammesch, Ramundesch unde alle ander schone lange laken ut der jegen dat laken gift'.
- 19 *HUB* III, no. 677 (p. 476) noot 2. Daar wordt een vermelding uit de eerste helft van de vijftiende eeuw in het Osnabrückse Statutenbuch genoemd van 'Ramundesche' doek.
- 20 *HUB* IV, no. 1079 (p. 476); *HUB* V, no. 63 (p. 43) en no. 65 (p. 44). Zie ook: Meerdink, *Roermond*, 68; Thurlings, *Maashandel*, 28.
- 21 Dit laatste stelt althans: Ammann, 'Tuchindustrie', 104. Concrete voorbeelden worden echter niet gegeven.
- 22 *HUB* V, no. 329 opmerking 1 (p. 168); Meerdink, *Roermond*, 68.
- 23 C. Gesterding, *Beiträge zur Geschichte der Stadt Greifswald* (Greifswald 1827) 23-26; Chris Roemen, 'Roermondnaren bouwden in de 13de eeuw mee aan Duitse Hanzestad', in: *Ruimtelijk* 24, nr. 4 (2019) 26.
- 24 H.P.H. Jansen, 'Een economisch contrast in de Nederlanden. Noord en Zuid in de twaalfde eeuw', in: *Bijdragen en Mededelingen betreffende de Geschiedenis der Nederlanden (BMGN)* 98 (1983) 3-18, m.n. 9.
- 25 Idem, 'Handel en Nijverheid 1000-1300', in: *Algemene Geschiedenis der Nederlanden (AGN)* 2 (Haarlem 1982) 148-186, m.n. 156 e.v.; Ammann, 'Tuchindustrie', 55 e.v.
- 26 F. Rousseau, *La Meuse et le pays Mosan en Belgique. Leur importance historique avant le XIIIe siècle* (Namen 1930, repr. Brussel 1971) 113.
- 27 Dominique Cardon, 'Des toisons aux étoffes, la deuxième vague d'innovations dans l'industrie lainière médiévale', in: *L'innovation technique au Moyen Âge. Actes du VIe Congrès International d'Archéologie Médiévale* (Dijon etc. 1996) 35-42.
- 28 Irmgard Hantsche, *Geldern-Atlas. Karten und Texte zur Geschichte eines Territoriums* (Geldern 2003) 62.

- 29 C. Becker e.a., 'The Textile Revolution. Research into the origin and spread of Wool Production between the Near East and Central Europe', in: *eTopoi, Journal for Ancient Studies* 6 (2016) 102-151.
- 30 M. Page, 'The technology of medieval sheep farming: some evidence from Crawley, Hampshire, 1208-1349', in: *Agricultural History Review* (AgHR) 51 (2003) 137-154.
- 31 J. Munro, 'Spanish merino wools and the nouvelles draperies: an industrial transformation in the late medieval Low Countries', in: *Economic History Review* (EHR) 58 (2005) 431-484, m.n. 432.
- 32 John Oldland, *The English woollen industry c.1200-c.1560* (Londen, New York 2019) 57.
- 33 Christian Reinicke, *Agrarkonjunktur und technisch-organisatorische Innovationen auf dem Agrarsektor im Spiegel niederrheinischer Pachtverträge 1200-1600* (Keulen, Wenen 1989) 199 e.v.; P. Bergrath, 'Das Wüllenamt zu Goch. Ein Beitrag der Industrie und des Zunftwesens im Herzogthum Geldern', in: *Annalen des Historischen Vereins für den Niederrhein insbesondere das alte Erzbistum Köln* (AVHN) 5 (1857) 90-136.
- 34 Linssen, 'Roermond rond 1400', 101 noot 330.
- 35 J. Mertens, 'Landbouw', in: *AGN* 4, 12-41, m.n. 33
- 36 Gerard van de Garde en Charlotte Ruijs-Janssen, 'Diederik, voogd van Roermond (* circa 1245 † circa 1305)', in: *SvR* 16 (2008) 50-81, m.n. 62; Linssen, 'Roermond rond 1400', 101, noot 330.
- 37 Meerdink, *Roermond*, 82. Mertens, 'Landbouw', 33. In de 'gewant assyse' is bepaald: 'Item onse burgeren en geven geyne assyse van wollen die huen selve op hairs selfs scapen gewassen is', ontleend aan: Linssen, 'Roermond rond 1400', 101.
- 38 Jo van Herten, 'Toponiemen. Lijst met verklaringen van namen en veldnamen', in: *1000 jaar Herten, 968-1968* (Herten 1968) 213-214.
- 39 <https://www.loegiesen.nl/toponiemen/SWAL-MEN-D.htm>, geraadpleegd 12.09.2021.
- 40 Linssen, 'Roermond rond 1400', 62.
- 41 Ibidem, 101 en 61-62.
- 42 J.E.M. Wattenberghe en J.E. van den Bosch, *Archeologische opgraving Betlehemstraat-Voogdijstraat, Roermond*, SOB Research (Heinenoord 2011) 74-75.
- 43 Silke Springensguth, *Tod im Turm. Die Rolle persönlicher und sozialer Beziehungen in Konflikten des Mittelalters am Beispiel des Lüneburger Prälatenkrieges*. Dissertatie (Hamburg 2004) 250.
- 44 Fritz Rörig, *Wirtschaftskräfte im Mittelalter. Abhandlungen zur Stadt- und Hansegeschichte* (Keulen, Graz 1959) 149.
- 45 Springensguth, *Tod im Turm*, 94.
- 46 Zie hierover: Hein van der Bruggen, 'Hanzestad Roermond, de groei van Roermond als stad van handel en nijverheid in de late middeleeuwen', in: *SvR* 26 (2018) 10-37, m.n. 21 e.v.
- 47 Linssen, 'Roermond rond 1400', 62-63.
- 48 Van de Garde, 'Watermolens', 111-113.
- 49 Meerdink, *Roermond*, 70-71.
- 50 Hierop werd al geattendeerd door: E. Coornaert, 'Draperies rurales, draperies urbaines. L'évolution de l'industrie flamande au moyen âge et au XVIe siècle', in *Revue Belge de philologie et d'histoire* 28 (1950) 59-96. Zie ook: A. Verhulst, 'De inlandse wol in de textielnijverheid van de Nederlanden van de 12e tot de 17e eeuw: produktie, handel en verwerking', in: *BMGN* 85 (1970) 6-18. Tevens: P. Chorley, 'The cloth exports of Flanders and northern France during the thirteenth century: a luxury trade?', in: *EHR* 60 (1987) 349-379.
- 51 Munro, 'Spanish merino wools', 433 e.v.
- 52 G.H.A. Venner, *De Meinweg. Onderzoek naar rechten op gemene gronden in het voormalige Gelders-Gulikse grensgebied circa 1400-1822* (Assen, Maastricht 1985) 256-257.
- 53 Een beschrijving geeft: Jean de Brie, *Bon Berger*, 104. Het werkje werd oorspronkelijk geschreven in 1396 in opdracht van koning Karel V van Frankrijk.
- 54 Zie voor de verschillende processen in de Middeleeuwse wolnijverheid: G. de Poerck, *La draperie médiévale en Flandre et en Artois. Technique et terminologie*, dl. 1 (Brugge 1951); D. Cardon, 'Des toisons'.
- 55 Van Bree, 'De ambachtsgilden', 35; Meerdink, *Roermond*, 78.
- 56 Klaus Militzer, 'Die Wirtschaft in den Städten am Niederrhein', in: *Gegen den Strom. Meisterwerke niederrheinischer Skulptur in Zeiten der Reformation 1500-1550* (Aken 1996) 51-56. Het doek dat in Goch, Kalkar en Emmerich werd geproduceerd, kwam niet onder de betreffende stadsnaam in de handel (p. 52).
- 57 Luc Wolters, 'Geveerd Roermonds laken voor de schutters van Deventer, 1371', in: *De Maasgouw* 141 (2022) nr. 1.
- 58 Van Bree, 'De ambachtsgilden', 34 e.v.
- 59 Oldland, *The English woollen industry*, 31.
- 60 Van Bree, 'De ambachtsgilden', 37.
- 61 Voor de Weerter wolnijverheid zie: J. Henkens, 'Het oude Weerter wolambacht en zijn lakenhallen in Bergen op Zoom en Antwerpen', in: *Weert in woord en beeld. Jaarboek voor Weert* 1 (1986) 43-54; A.D.A. Monna, 'De textielnijverheid in Weert', in: *Studies over de sociaal-economische geschiedenis van Limburg* 15 (1970) 29-49. Beide auteurs benadrukken dat in Weert alleen goedkope inheemse wol werd gebruikt in tegenstelling tot Roermond.
- 62 Van der Bruggen, 'Hanzestad Roermond', 18-19.
- 63 T. Anderlini, *Le costume médiéval au XIIIème siècle (1180-1320)* (Bayeux 2014) 20.
- 64 De term is van: Eleanor Carus-Wilson, 'An industrial revolution of the Thirteenth Century', in: *EHR* 11 (1941) 39-60. Uit moderner onderzoek blijkt dat veel van deze innovaties van buiten Europa kwamen. Zie: A.R. Lucas, 'Industrial Milling in the Ancient and Medieval Worlds. A survey of the evidence for an Industrial Revolution in Medieval Europe', in: *Technology and Culture* 46 (2005) 1-30.
- 65 R. van Uytven, 'The Fulling Mill: dynamic of the revolution in industrial attitudes', in *Acta Historiae Neerlandica* V (Leiden 1971) 1-14.
- 66 G. Venner, 'Beeldsnijders en andere kunstenaars in Roermondse en Venlose bronnen', in: F. Peters (ed.), *A Masterly Hand* (Brussel 2013) 68.
- 67 Thurlings, *Maashandel*, 17.
- 68 Van de Garde, 'Watermolens', 116. Thurlings, *Maashandel*, 152 e.v.
- 69 Carus-Wilson, 'An industrial revolution', 55 e.v.
- 70 Zie voor Erkelenz: K. Flink, *Stadtwerdung und Wirtschaftskräfte in Erkelenz* (Keulen 1976) 8. De

- Swalmense molen komt aan de orde in: J. Ickenroth, 'De molens van Swalmen', in: *Jaarboek Heemkunde Vereniging Maas en Swalmdal* 9 (1989) 31. Voor de molens in het land van Heinsberg zie: Leo Gillessen, *Altes Handwerk. Vorindustrielles Gewerbe in einem Ländlichen Raum* (Heinsberg 1988) 175. Voor de volmolen in Gatzweiler: Jungbluth en Elsner, *Die Schwalm-Tal der Mühlen* (Schwalmtal 1989) 71-72. Voor Aldeneik zie: www.molenechos.org, geraadpleegd op 12.09.2021.
- 71 Linssen, 'Roermond rond 1400', 47-48.
- 72 Ibidem, 68-69.
- 73 N.J.W. van der Feest en D. Hagens, *Rapport archeologisch onderzoek Kloosterwandplein te Roermond (gemeente Roermond)*, Aeres Milieu (Roermond 2019).
- 74 De Poerck, *La draperie médiévale*, 118-126. Posthumus, *Lakenindustrie*, 64 e.v.
- 75 J.H. Hofenk de Graaff, *The colourful past. Origins, chemistry and identification of natural dyestuffs* (Riggisberg, Londen 2004) 3.
- 76 W. de Nie, *De ontwikkeling der Noord-Nederlandse textielverrij van de veertiende tot de achttiende eeuw* (Leiden 1937) 3.
- 77 Ibidem, 223; Reinicke, *Agrarkonjunktur*, 224 en in het bijzonder de uitneembare overzichtskaart in het boek.
- 78 Over de betekenis van de wede in de Duitse grensstreek zie: Christian Reinicke, 'Waidanbau und Waidhandel im Herzogtum Jülich im 16. Jahrhundert', in: H.E. Müllerott (red.), *Beiträge zur Waidtagung* 4 (Arnstadt 1994) 63-67; H. Andermahr, 'Waidproduktion und Waidhandel im Herzogtum Jülich im Spätmittelalter und in der Frühen Neuzeit', in: *Neue Beiträge zur Jülicher Geschichte* 17 (2005) 7-31; idem, *Handels Güter und Wirtschaftskräfte in den Städten des Herzogtums Jülich vom 14. bis zum 17. Jahrhundert* (Gulik 2014) 56 e.v.; Chris Roemen, 'Wede, een belangrijk gewas langs de Roer', in: *HVR Jaarboek* 51 (2019) 187-200.
- 79 Reinicke, *Agrarkonjunktur*, 215 e.v.
- 80 G. Asaert, 'Handel in kleurstoffen op de Antwerpse markt tijdens de XVe eeuw', in: *BMGN* 88 (1973) 377-402.
- 81 J. Linssen, 'Sporen van Wedehandel in Roermond', in: *De Maasgouw* 78, afl. 3 (1959) kol. 65-74.
- 82 Er wordt tegenwoordig in Frankrijk ook indigo geëxtraheerd uit polygonum, traditioneel de Japanse indigoleverancier. Tot voor kort liepen experimenten met polygonum ten noorden van de Alpen op niets uit. Voor verplanten in het algemeen, zie: Hofenk de Graaff, *The colourful past*; Dominique Cardon, *Le monde des teintures naturelles* (Parijs 2003).
- 83 M.J. Spehl, 'Die Waidmühlen zu Beeck und Leifarth', in: *Heimatblätter* (1925) 21-22; P. Thoolen, 'Eine Waidmühle im Selfkant, aus der Geschichte der Istraether Mühle bei Süsterseel', in: *Die Heimat* (1927) 78-79.
- 84 De bereiding van wede werd o.a. beschreven door: H. Crolach, *Isatis herba oder die Waidpflanze* (Arnstadt 1991, oorspr. uitgave 1555); J. Astruc, *Mémoires pour l'Histoire Naturelle de la Province de Languedoc* (Parijs 1737); D. Schrebers, *Historische, physische und ökonomische Beschreibung des Waidtes* (Halle 1752).
- 85 Flink, *Erkelenz*, 19.
- 86 G. von Below, 'Privileg für die Waidhändlerzunft der Stadt Jülich. 1424 August 10', in: *Beiträge zur Geschichte des Niederrheins* 10 (1895) 186-189.
- 87 Linssen, 'Wedehandel', kol. 66.
- 88 Idem, 'Roermond rond 1400', 75-76.
- 89 Gillessen, *Altes Handwerk*, 5.
- 90 Wolters, 'Geverfd Roermonds laken'.
- 91 Gillessen, *Altes Handwerk*, 159.